

Gyekiczky Tamás: A születés titkai

(Az MSZMP Politikai Bizottságának vitája a Polgári Törvénykönyvről 1959 március 3.)

BEVEZETŐ

Gáspárdy Lászlónak hálával és köszönettel tartozom. Történeti kutatásaimat nemcsak támogatta, hanem az elkészült könyvet lektori véleményével publikálni segítette. Szemléletmódja, világlátása, a történeti megértés fontosságára irányuló figyelmeztetése akaratlanul eligazított a történeti (jogtörténeti) kérdések megfogalmazásánál, az elemzés előrehaladásával írt kisebb, nagyobb tanulmányok formába öntésénél. Tőle tanulhattam, tanulhattuk azt az alapvető módszertani elvet, hogy eljárásjogunk intézményei a vizsgálódás számára elérhetetlenek maradnak, ha nem tudjuk körüljárni az őket kihordó társadalmi – történeti teret. Zseniális kis magyar perjogtörténetének patikamérlegén kimért szóhasználata egy-egy fogalommal korszakokat írt le, de szinte nem volt olyan munkája, ahol ne utalt volna a történeti háttérre.

Tisztelettel ajánlom emlékére egy nagyobb (több évre tervezett) kutató-munka első lélegzetvételét. Még nem kész az anyag, még nem kész a gondolat, de a téma fontossága, a közérdeklődés figyelme talán menedéket nyújt számomra. A téma feltáratlansága és újdonsága – remélem -- kiérdemelné Laci bácsi biztatását. A nyom, amin elindultunk, a polgári törvénykönyv éppen lezáródni készülő kodifikációja sodrában tárult fel. Egyszer egy kisebb írásban¹ szövé tettem, hogy a polgári törvénykönyv újraalkotása úgy ment végbe, hogy a perjogra, vagy tágabb fogalmat használva az eljárásjogra a kodifikátorok ügyet sem vetettek. E tényt konstatálva jutottam el ahhoz a kérdéshez, mi az oka ennek a figyelmetlenségnek, ennek a – s egyébként a joggyakorlat által tagadott – párhuzamos történetnek. Az okok körében elsőnek a közelmúlt politikatörténete vetődött fel.

A POLGÁRI TÖRVÉNYKÖNYV ELŐKÉSZÜLETE

A Polgári Törvénykönyv megalkotását az 1953. júniusi párthatározatot követő rendelkezés dömpingben határozta el a legfelső pártvezetés. A döntésnek megfelelően 1953 szeptemberétől 1956 decemberéig kormánybizottság dolgozott az új törvény előkészítésén. A Ptk. munkálatainak beindításáról tudomást szerezhettek az eljárásjogászok is, mivel az első Pp. novella kidolgozását kezdeményező belső iratokban az apparátus többször utalt a perrendtartás és a majdani polgári törvénykönyv rendelkezéseinek összhangjára. Idővel – az első novella hatályba lépés után – megfélemedtek e követelményről, bár a közös történet párhuzamosai nem csak a végtelenben találkoztak. 1956 szeptemberében -- a második Pp. novella munkálatainak megindításakor – az eljárásjogi bizottságot még Eörsi Gyula vezette, ám az 1957. Januári - Februári újratezdekor Eörsi már a Polgári Törvénykönyv előkészítő munkálatainak kulcsembere. Az eljárásjogi novella szövegalkotói 1957 során végkép felhagytak az anyagi jogra történő utalásokkal, mindkét törvény haladt a maga rendeltetészerű, külön útján. Amíg a második Pp. novella 1958.-ban hatályba lépett, a Polgári Törvénykönyv nem készült el 1958-ra sem. Nem készült el, jóllehet a 3.402/1957 /IX.13/ Korm. számú határozat az addigra kidolgozott tervezetet már társadalmi és szakmai vitára bocsátotta, de számos vitafórum, hozzászólás után sem volt „kész” a törvény. Ennek egyetlen

¹ *Polgári Jogi kodifikációs problémák* (Szempontok az eljárásjog szemszögéből) Cég és Jog, Budapest, 2002/ 09. sz. 37 – 39 old.

egy oka volt: hiányzott a politikai döntés. Ezt a hiányt pótolta 1959 március 3-án a Politikai Bizottság.

A dátum a Kádári vezetés kényes politikai időszakát jelzi. Kádár János és csoportja hatalmát megszilárdítva éppen a termelészövetkezeti mozgalom „kiteljesedésén” dolgozik – alig három hónappal vagyunk túl a mezőgazdaság kollektivizálását felgyorsító 1958 decemberi KB. döntésen² –, közben azonban szembe kell néznie a szociális ellátások elégtelenségével, a gazdaság teherbíró képességének kérdésével. Az aktuális idő a Ptk. politikai bizottsági vitájában mint a törvény hatályba léptetésének problémája, a szociális szolgáltatások színvonala, állapota pedig az eltartási szerződések vitakérdéseként köszönt vissza. Mellettük élesre exponálva vetődött fel a tulajdonjog szinte valamennyi összefüggése, ami mögött egyrészt a kisárutermelőkkel, a kisiparosokkal kialakítandó jövőbeli politikai kapcsolat nyitott, ekkor még el nem döntött problémája rejtőzött. Pragmatikus szemmel nézve a kisiparosok és kisárutermelők tevékenysége nélkülözhetetlenül szükséges, ám 1959-ben még bizonytalan volt, vajon az ideológia síkján megjeleníthető-e e szükségesség. El kell-e, el lehet-e az ideológia platformján addig menni, hogy a kisiparosok termelési eszközeit magántulajdonként ismerje el a jog vagy ezt így még felemlíteni sem lehet. Másrészt a tulajdonjog számtalan nyitott kérdése ugrott elő, például: hogyan határozható meg az állami tulajdon, mi legyen a jogi státusza a szövetkezeti, és a -- még domináns -- paraszti föld magántulajdonnak. A megoldatlan problémahalmaznak köszönhető Kádár meglehetősen szkeptikus kijelentése felszólalásának elején. *Ennek a rendelkezésnek legnagyobb baja – mondja – hogy társadalmi viszonyunk elég gyors változás állapotában van, és ilyenkor legnehezebb jogszabályokat csinálni. A változás úgy van, hogy egy része már átment ilyen stádiumon, a másik még nem, és az ember nem is tudja, hogyan fog kinézni a végén.*³

Mindig félek a jogászok radikalizmusától, jegyezte meg, de félelmének oka – látni fogjuk – máshol keresendő. Természetesen félelmét generálhatta az előterjesztés is. Például az a javaslat, hogy rendbe kell tenni az ország földnyilvántartási rendszerét. A rendbetétel az ország teljes földterületének újra mérését jelentette volna, s szükségességét indokolta, hogy e feladat elvégzése nélkül a tervezett polgári törvénykönyv ingatlan-nyilvántartási szabályai működésképtelenek. Nyilvánvaló elodázhatatlan munkáról volt szó, de mindez éles politikai felhangot kapott. A vitában Szénási Géza érezte meg leginkább a kérdés jelentőségét, amikor megjegyezte: teljesen célszerűtlen és politikailag káros, ha földtérképező és földmérő mérnök járják a falut. Nem tette hozzá: 3 évvel a forradalom után és alig 1 évvel a termelészövetkezesítés csúcspontja előtt. Álláspontja bekerült a Pb. határozatba, mi pedig, a 2007 év jogásza, még mindig a földnyilvántartások kaoszával szembesülünk.

Rövid téma-felvezetésünkéből egyértelmű: a Polgári Törvénykönyv nem semleges politikai térben került a Politikai Bizottság elé, vitája a napi politikai kérdéseken túlmenően számos mély társadalmi, gazdasági konfliktust hozott a felszínre. Több tényezőre vezethető vissza, hogy a Pb. minden látható, kimondott és megsejtett probléma ellenére mégis a javaslat mellé állt. Egyfelől az előterjesztők kétségtelenül ügyesen politizáltak, amikor egy – két semleges kérdésre eresztették rá a vitát. Másfelől a Pb. a törvénykönyvben a stabilitás eszközét látta, ehhez azonban szükség volt Kádár gondolkodásának és világfelfogásának jogi konzervativizmusára.

² A KB határozata olvasható: A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai, 1956 – 1962. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 1979. (286 – 295. old.)

³ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1959 március 3-án megtartott üléséről. 2. Napirendi pont. Jelentés a Polgári Törvénykönyv tervezet legfontosabb elvi kérdéseiről. MOL M-KS 288.f.5/120. öe. 41.R. old. Továbbiakban: Jegyzőkönyv...

AZ ELŐTERJESZTÉS

Az előterjesztés csak utalt a tervezetre, a törvényszöveg maga nem került a Politikai Bizottság asztalára. Ugyanakkor az előterjesztés jelentős belső ellentmondásokat tartalmazott, például egyfelől rendkívüli eredménynek tartotta, hogy részletes szabályozást alkottak, másfelől hangsúlyozta, hogy a bizottság elkerülte a kazuisztikus (részletes) szabályozást. Mivel az előterjesztés politikai kvintesszenciája volt a Ptk.-nak, ezért nem elhanyagolható számunkra, mit tekintettek az előterjesztők a tervezet érdemének.

Mindenekelőtt a bírói gyakorlat legális szabadságfokát. Már – már keret jellegűnek tekintve (ami nem igaz) a törvényt, külön hangsúlyozta az előterjesztés, hogy az *széles körben ad lehetőséget a bíróságoknak a jogszabály értelmezésére.*

Az általános politikai célok mellett fontosnak tekintették a törvény rendelkezéseinek és a Magyar Népköztársaság társadalmi rendjének összhangját. Ezzel a polgári törvénykönyvet egy olyan korabeli szocialista rendszerbe illesztették bele, ahol a polgár fogalma értelmezhetetlen, mivel az a tagadni kívánt burzsoá társadalom eleme. Kádár javaslatára be is került a határozatba az a rendelkezés, amely szerint *meg kell vizsgálni, milyen lehetőség van arra, hogy a Törvénykönyv szövegében a „polgár” fogalom helyett „állampolgár” szerepeljen.*⁴

Az előterjesztés legzavarosabb és leghosszabb része a tulajdonjog kérdésének taglalása. Az előterjesztők azzal érveltek, miszerint a törvénykönyv *„már rendszerbeli felépítésében is kifejezésre juttatja, hogy más megítélést kíván a termelőeszközök tulajdona és mást a termelés céljára, a szükséglet kielégítést közvetlenül szolgáló használati javaké. ... Emellett a szövegben kifejezésre jut az is, hogy politikailag más megítélést kívánnak a fejlődő szocialista tulajdoni viszonyok és mást a kisárutermelői, illetőleg a tőkés magántulajdoni viszonyok. Az előterjesztés nagy része ezután a különböző tulajdoni formák – később jól megismert – szabályaival foglalkozik.*

Fontosabb, vagy annak tűnő kérdéseket – vö. előterjesztői ügyesség – is felvetett a tervezet, így a 32 éves elévülési idő 5 évre való leszállításának gondolatát, az államigazgatási jogkörben okozott kárért való felelősséget, vagy a takarékszerződések ügyét. A kötelmi különös részben még a tartási szerződések problémája került elő. Az előterjesztés hangsúlyozta, hogy a Ptk. tervezet öröklési joga a házastársat az örökös gyerek mellé emelte volna be egy sorba.

A VITA

A korabeli pártélet íratlan szabályai szerint csak arról volt szabad vitatkozni, ami az előterjesztésben szerepelt. Legfeljebb az előterjesztés időszerűségét, színvonalát vitatva, esetleg valamely lényeges hibáját kiemelve lehetett a háttérbe szorult értelmezési tartományokat bevonni a vitába. Hasonló történt a Politikai Bizottság általunk felidézett vitája során is.

Az előterjesztéssel szembeni globális elutasítás Münnich Ferenc és Nemes Dezső részéről fogalmazódott meg. Az utóbbi az Országgyűlés hatáskörébe tartozónak tekintette a törvényt

⁴ A határozat szövege. Jegyzőkönyv.... 3.R. old.

egyik - másik intézkedését, az előbbi egyszerűen nem tartotta időszerűnek a Ptk. megalkotását. Le akarta a napirendről vetetni a törvényjavaslatot, ami a politika síkján egyenlő lett volna a javaslat – ezzel együtt a törvénykönyv -- bukásával. A Pb. többi tagja nem emelt kifogást, sőt Marosán György üdvözölte egy olyan könyv megszületését, amely *kézben lehet, mert dolgozik egy csomó jogász az országban, és jó, ha a zsebükben ott van egy törvénykönyv.*

A napirendre meghívott jogászok láthatóan tartottak a Pb. tagjaitól. Tímár István ezért azzal érvelt, hogy ez a törvénykönyv nem más, mint az eddig íratlan joganyag összefoglalása (ez sem igaz így – Gy.T.), ezért a szakma (ügyészek, bírók) *rendkívül nagy örömmel és lelkesedéssel üdvözölte a tervezetet.* Tímár kimondott egy tételt is, ami a Rákosi korszak jogpolitikájának sarkalatos ellentéte volt. *Ma a polgári ügyek száma lassanként felülmúlja a büntetőügyek számát – mondta -- , és nyilván az egészséges fejlődés az lesz, hogy mindinkább kevesebb büntető ügy lesz, viszont a polgári viszonyok területén a polgári ügyek száma emelkedik.* Emlékeztetőül jegyezzük meg, a Pp. 1952.-es előterjesztői még azzal érveltek, hogy a szocializmus lényege a magánjogi viszonyok elhalása, ami egyet jelent a polgári ügyek számának csökkenésével.⁵

A Politikai Bizottság ülésein a dramaturgia lényeges eleme volt, hogy Kádár mikor szólal fel. Volt olyan ülés – a későbbi gazdaságirányítási reform vitáiban gyakran találkozunk ezzel a taktikával – amikor bevárta a többiek véleményét, s a „nyulat a bokorból kiugratva” hol erre, hol arra az álláspontra helyezkedett. Bevált taktikája volt azonban az, hogy már az ülés elején – rendszerint másodikként – mintegy irányt adva szólt hozzá. Így történt a polgári törvénykönyv vitájában. A későbbi hozzászólók (Nemest és Münnichet kivéve) ezért kénytelen kelletlen Kádár véleményéhez igazodtak.

Kádár egyik legnagyobb dilemmája a törvénykönyv hatályba lépése. Nem lehet előírni az Országgyűlésnek, hogy mikor fogadja el – mondja – mert *mi az Országgyűlés témája azt az általános mérlegelés dönti el.* Ezt nem lehet előre látni. De talán az 1960. Január elsejei hatályba lépés lehetővé teszi, hogy a következő Országgyűlés foglalkozzon vele – javasolja. Időt akart nyerni, s óvatossága mögött – szavaiból ítélve – az állt, hogy megvárta (volna) amíg a jogász szakma politikai tisztogatásának hullámai elülnek. Világos kapcsolat, egy ilyen nagy horderejű törvényhez minimum lojális jogászok kellenek.

*A tapasztalatok alapján mindig félek a jogászok radikalizmusától ... ne haragudjanak ha felvetem, de ha visszagondolok, ebben az egész ügyvédi rendcsinálásba is jól belemásztunk, nem gondoltunk arra, hogy az érintettek túlnyomó része 60 éves, vagy azon felüli ember, Intézkedéseink így is az embertelenség benyomását keltik nálunk is, polgári körökben is és az ügyvédekénél is. Milyen választ adjunk annak, aki hozzánk fordul és elmondja; 68 éves vagyok, eltiltottak az ügyvédi gyakorlattól és most éhen halok. Erre nekünk választ kell adni függetlenül attól, hogy az illető reakciós volt-e vagy nem. Ebből a dologból ki kell másznunk, még annak az árán, hogy a reakciót védjük. Az ember arra gondol, nem lett volna-e jobb, ha hagyjuk kihalni ezeket vagy nyugdíjba küldjük őket.*⁶

A mondanivaló fordítható úgy is, ha kell, a polgári törvénykönyv (főleg ha a polgár helyett az állampolgár szerepel) lesz a béke záloga. Visszaadunk valamit a polgároknak (reakciónak), s erre a törvény nagyon is alkalmas. Különben nem mondta volna el, főleg nem így mondta

⁵ Javaslat a Politikai Bizottsághoz a polgári perrendtartásról szóló törvény tárgyában. MOL M-KS-276.f.53.cs.94. öe. Budapest, 1952. Február.

⁶ Jegyzőkönyv... 40.R. old.

volna el – amellet, hogy a lojális szakma szükségességét is megpendítette. Kádár felszólalásának azonban nem ez a lényege, hanem ami utána következett:

*Vannak itt ilyen elvi megállapítások, mint pl. a .. tulajdonjog fejezetnél... Szó szerint beidézi a fentebb általunk már citált mondatot, ami azt szögezi le, hogy politikailag más megítélést kívánnak a fejlődő szocialista tulajdoni viszonyok és mást a kisárú-termelői illetőleg tőkés magántulajdoni viszonyok. Nem tudom mi lesz a Törvénykönyvben – folytatja – de én a következőt szeretném kérni. Ha le van írva, hogy tulajdon, az akármilyen, annak rendben kell lenni és nem szabad félreértésre okot adni. Ugyanis külön meg van magyarázva, mi az állami tulajdon, mi a szocialista, stb. tulajdon, de ami oda tulajdonként le van írva, s a törvénykönyv elismeri, hogy ilyen gyakorlat létezik, azt a jogszabályok szempontjából politikai megkülönböztetésnek nem lehet aláírni. Ebből nem jobbiztonság jön ki, hanem jobbizonytalanság. Az ilyen megkülönböztetést bízzuk az Agit.Prop Osztályra, de ne a törvény kodifikálása különböztesse meg őket politikailag. Vannak ebben egyéb újítások is, amelyekről nem tudom jók-e vagy sem.*⁷

Kádár véleménye megjelent a Politikai Bizottság határozatának szövegében. Mielőtt felszólalásának értékelésére visszatérünk felidézzük a határozatot vonatkozó bekezdését:

- a különböző jellegű tulajdonformáknál csak az elkerülhetetlenül szükséges megkülönböztetés szerepeljen annak hangsúlyozásával, hogy a törvény a különböző tulajdonformákat – amennyiben az közérdeket nem veszélyeztet – védelemben részesíti. – fogalmazott a Politikai Bizottság.

ÉRTÉKELÉS: A RENDPÁRTI GONDOLKODÁS

Mielőtt túlértékelnénk a kádári gondolkodást, próbáljuk meg a szöveget pontosan értelmezni. Nem arról van szó, hogy nem szabad különbséget tenni a tulajdonformák között, szó sincsen itt a jogállamnak a tulajdoni formák irányában gyakorolt semlegességéről. Arról van szó, hogy jogilag nem szabad a politikai megkülönböztetést megismételni, azaz ami a politika dolga abba nem szabad a jognak bele menni. Kétségtelen, ez az álláspont különbséget tesz a jog és a politika között, de teszi ezt a politika primátusa, ellenőrzése mellett. A jog csak így tudja stabilizáló hatását kifejteni – monda Kádár –, különben a zűrzavar, a bizonytalanság letéteményese lesz. Ez kettős beszéd, és tudatosan az. A dolgok politikai kezelése az Agit Prop Osztály dolga, azaz kifelé tegyünk megkülönböztetést a tulajdonformák között, hirdessük és propagáljuk a szocialista tulajdon fensőbbiségét, de a jogból távolítsuk el a megkülönböztetés normáit, s befelé (egymás között) amúgy is jól tudjuk: nem úgy, hanem így van ez. S ha kell részesítsük jogi védelemben a különböző tulajdonformákat.

A Kádár rendszer fennállása alatt soha nem ment túl ezen a kettős, ráadásul cinikus gondolkodáson. Ha visszagondolunk a jogtudomány vagy a közirodalom tulajdoni vitáinak rosszul exponált kérdéseire, a hozzászólók fogalmi rendszerének kuszaságára, az okokat keresve ne csodálkozzunk. A kettős beszéddel, a jogi fogalmak határainak politikai – hatalmi szempontból történő kijelölésével csak elmosni lehet a problémákat, felvetni vagy megoldani aligha. Logikusan, a történelem logikájának megfelelően torkoltak zsákutcába a tulajdonjogi viták már az előtt, mielőtt megindulhattak volna.

Kádár a rend lehetőségét tisztelte a polgári törvénykönyvben, ezért hajlandó volt egy beszűkített önállóságot biztosítani számára. Pontosán megértette, nem létezik hatalmi

⁷ Uo. 41. R. old.

konszolidáció a törvénykönyv nélkül. Ehhez azonban vissza akarja és vissza is nyesi a törvénykönyv néhány általa radikálisnak tartott javaslatát.

Van egy másik radikális újítás, ami tetszik is, de félünk is tőle. Két fél vitat valamit, két állampolgár egymásközt perlekedik, erre a bíróságnak joga van azt mondani – mint Arany Jánosnak – hogy nem a tied, se nem a tiéd, hanem az enyém. A gondolat világos, de hogy ez helyes-e, szabad-e nekünk ezt az utat járni nem tudom.⁸

Hiába nyugtatja Réczei László, hogy *mi nem tartjuk ezt a jelenlegi joggyakorlathoz képest túlságosan forradalmi tervezetnek*, Kádár zárószavában még egyszer végigmegegy azokon a kérdéseken, melyeken nem tervez semmilyen változtatást. Csak az elbirtoklás határideje az, amely túri a próbát, igaz 5 évről 10 évre emelte fel a Pb. kollektív bölcsessége.

A vita alapján aligha csodálkozhatunk, hogy a Ptk. hatályba lépését a Pp. alig szignifikáns módosítása követte, de azon sem, hogy a perjog lényeges módosítására 1972 –ig nem került sor. Akkor is törvényerejű rendelet formájában, amit azonban a Pb. sohasem tárgyalt. Csak – régi szokás szerint – bevette a jogalkotás programjába. Folytatódott tehát a kettős történet, bár a hetvenes évek elején már reformról szóltak az álmok, és ez már egy másik történelem.

⁸ Jegyzőkönyv ... 42.R. old,

JEGYZETEK

MOL M-KS-288.f. 5.cs. 120.öe.

MOL = Magyar Országos Levéltár

M = M szekcióba sorolt iratok, a pártiratok

KS = központi pártszervek iratai

288.f. = fond szám, 288. az MSZMP központi szerveinek iratai (MDP 276. fond)

5. cs. = a központi pártszervek egységeinek / csoportjainak iratai

120. öe. = őrzési egység (dosszié) száma

A Politikai Bizottság tagjai 1959 március 3.-án:

Apró Antal, Biszku Béla, Fehér Lajos, Fock Jenő, Kádár János, Kállai Gyula, Kis Károly, Komócsin Zoltán, Marosán György, Münnich Ferenc, Nemes Dezső, Rónai Sándor, Somogyi Miklós

A napirendi ponthoz meghívottak voltak:

Nezvál Ferenc, Tímár István, Szénási Géza, Kaszás Ferenc, Péteri István és Markója Imre.

A napirend előadója: Réczei László

Hozzászólók: Fehér Lajos, Fock Jenő, Kádár János, Marosán György, Münnich Ferenc, Nemes Dezső, Rónai Sándor, Tímár István.

RÖVIDÍTÉSEK:

MSZMP: Magyar Szocialista Munkáspárt. Az uralkodó kommunista párt elnevezése 1956 – 1990. között.

MSZMP KB.: Formailag az MSZMP legmagasabb döntéshozó szerve. Üléseire szükség szerint, de évente legalább kétszer sor került.

MSZMP PB.: Az MSZP Politikai Bizottsága. Szervezetileg a párt operatív testülete, amelyet a KB vagy a Kongresszus választ meg, gyakorlatilag azonban a hatalom tényleges birtokosa és letéteményese Magyarországon. Két hetente ülésezett, az ország életében nem volt olyan kérdés, melyben ne határozott volna. Akadémikusok kijelölése éppúgy az ülések témája, mint a Varsói Szerződés Politikai tanácskozó testülete üléseinek értékelése.

Agit.Prop. Osztály: Az MSZMP KB. Agitációs és Propaganda Osztálya, népszerű nevén: APO. Ez a szervezeti egység gondoskodott a párt ideológia megfogalmazásáról, terjesztéséről, de operatív ellenőrző szervként működött a nyomtatott, később az elektronikus sajtó minden kiadványa, lapja, szerkesztősége felett.

Ptk.: Az 1959. évi IV. törvény a Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyvéről

Pp.: Az 1952. évi III. törvény a polgári perrendtartásról.